

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ, ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ, ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԵՎ ՍՊՈՐՏԻ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

«ԳՅՈՒՄՐՈՒ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ» ՊՈԱԿ

Հետազոտական աշխատանք

ԱՏԵՍՏԱՎՈՐՄԱՆ ԵՆԹԱԿԱ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ
ԴԱՍԸՆԹԱՑ 2023

Թեմա՝ «ՏԱՐԲԵՐ ՏԱՐԻՔԱՅԻՆ ԽՄԲԵՐՈՒՄ ԱՌՈՂՋ
ԱՊՐԵԼԱԿԵՐՊԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ»

Առարկա՝	Ֆիզիկական կուլտուրա
Ուսուցչուհի՝	Սիրանուշ Պետրոսյան
Ղեկավար՝	Արմեն Հայրապետյան

ԳՅՈՒՄՐԻ 2023

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ..... 4

ԳԼՈՒԽ I

ՀԻՄՆԱԽՆԴՐԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ.....5

1.1 Առողջ ապրելակերպի բնորոշումը և արդի խնդիրները.....5

1.2 Առողջ ապրելակերպը և ֆիզիկական կուլտուրան.....6

1.3 Առավել տարածված և ռիսկային վնասակար սովորությունների
բնութագրերը.....13

1.4 Տարբեր տարիքային խմբերի առողջական վիճակի ընդհանուր
բնութագիրը.....17

ԳԼՈՒԽ II

ԱԶԳԱԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ ԱՆՑԿԱՑՎԱԾ ՍՈՑԶԱՐՑՈՒՄՆԵՐԻ
ՏՎՅԱԼՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԿԱՊՎԱԾ ԱՌՈՂՋ
ԱՊՐԵԼԱԿԵՐՊԻ և ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՆԴԵՊ ՈՒՆԵՑԱԾ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔԻ ՀԵՏ.....24

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ.....28

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ.....30

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Արդիականությունը: Ֆիզիկական առողջությունը ցանկացած հաջողության կարևորագույն բաղադրիչն է: Սա արդյունավետ ուժերի կարևոր հատկանիշ է, դա նյութական և հոգևոր արժեք ունեցող հանրային հարստություն է: Դա կարծես բոլորի համար հասկանալի է:

Ազգի ֆիզիկական առողջությունը միանգամայն կոնկրետ երևույթ է, այնքան շոշափելի, որ այն կարելի է, օրինակ, տեղադրել վիճակագրական ցուցանիշներում: Ճիշտ է, այս վիճակագրությունը սարսափելի է, այն վկայում է այն մասին, որ մեր հասարակությունը հիվանդ է, որ գործնականում առողջ մարդիկ չեն մնացել: Տվյալ դեպքում խոսքն արդեն չի վերաբերում ՁԻԱՀ-ի և վեներական հիվանդությունների աճին, այլ «երիտասարդացող» թմրամոլությանը և ալկոհոլիզմին:

Ժամանակակից կյանքի տեմպից «գլխապտույտ» է առաջանում: Ամեն ինչ կարևոր է, ամեն ինչ անհրաժեշտ է, ամեն ինչ անհետաձգելի է: Ամեն ինչ, բացի մեզանից, ամենաքիչը ուշադրություն ենք դարձնում ինքներս մեզ: Ուտում, ինչ պատահեց, և ինչպես պատահեց, մեծ մասը ոտքի վրա: Ընդ որում, մեր օրգանիզմը մշտապես ենթարկվում է արտաքին միջավայրի ազդեցությանը (փոխվում են մթնոլորտային պայմանները, ազդում են ինֆեկցիաների հարուցիչները, ռադիոակտիվ ճառագայթները և այլ գործոններ):

Պետք չէ մեծ պայծառատես լինել, որպեսզի կանխագուշակենք արդյունքը: Ուժերը կսպառվեն, էներգիան ինչ-որ տեղ կգոլորշիանա, առողջությունն էլ լուրջ ցնցումների կենթարկվի:

Եվ այս ֆոնին ամեն ինչ կթվա դատարկ ու աննշան: Մոայլ պատկեր է, բայց, ավաղ, իրական: Ցավոք, շատ մարդիկ, հատկապես երիտասարդները, այն ժամանակ են սկսում մտածել իրենց առողջության մասին, երբ այն արդեն լրջորեն խախտվել է: Դա պայմանավորված է նրանով, որ երիտասարդությունն ու առողջությունն իրար են ուղեկցում: Սակայն, առողջությունը մշտական ու անփոփոխ չէ, և անհրաժեշտ է մտածել այն մասին, թե ինչպես պետք է պահպանել առողջությունը, աշխատունակությունը և գործունեությունը երկար տարիների լիարժեք կյանքի համար: Առողջության հիմնական հատկանիշը մարմնի բարձր աշխատունակությունն է և հարմարեցումը տարբեր տեսակի ազդեցություններին և արտաքին միջավայրի փոփոխություններին:

Բազմակողմանի պատրաստված և մարզված մարդը հեշտությամբ պահպանում է հոմեոստազիսը (ներքին միջավայրի կայունությունը), որը դրսևորվում է մարմնի մշտական ջերմաստիճանի, արյան քիմիական կազմի, թթվային հավասարակշռության պահպանման մեջ և այլն: Սովորական պայմաններին և խթանիչներին հարմարվելու օրգանիզմի ունակության նվազումը ուղեկցվում է առողջ օրգանիզմին ոչ բնորոշ ֆունկցիոնալ և կառուցվածքային փոփոխությունների՝ հիվանդության զարգացմամբ: Հիվանդությունը օրգանիզմի նորմալ գործունեության խախտում է՝ վնասակար ազդեցությունների տակ, որոնք խախտում են օրգանիզմի և շրջակա միջավայրի միջև դինամիկ հավասարակշռությունը:

Ամեն տարի աշխարհում միլիոնավոր երեխաներ են ծնվում հետբնածին արատներով, դրանց թիվն աճում է: Մեծ դժվարությամբ է հաջողվում զորակոչիկների զանգվածից ընտրել այն տղաներին, որոնց առողջական վիճակը և ֆիզիկական տվյալերը կհամապատասխանեն ծառայության պահանջներին: Իսկ հակառակ սեռի մոտ մի քանի անգամով ավելացել են վերարտադրողական կարողության հետ կապված խնդիրները: Այս ամենը խոսում է այն մասին, որ մեր ժամանակներում երիտասարդներն այնքան էլ չեն հետևում իրենց առողջությանը:

Աշխատանքի նպատակը: Ներկայացնել առողջ ապրելակերպի կարևորությունը ժամանակակից հասարակական կյանքում, նշել ֆիզիկական կուլտուրայի առանձնահատուկ դերի մասին այդ գործընթացում:

Աշխատանքի խնդիրները:

1. Ներկայացնել տարբեր տարիքային խմբերի առողջ ապրելակերպ վարելու անհրաժեշտությունը և նպաստող գործոնները:
2. Ներկայացնել ֆիզիկական կուլտուրայի մատճելի համալիր միջոցներ, որոնք կիրառվում են ակտիվ կենսակերպ վարելու գործընթացում:
3. Կազմակերպել և անցկացնել սոցիալական հարցումներ, առողջ ապրելակերպի և ֆիզիկական դաստիարակության հանդեպ հասարակության ունեցած վերաբերմունքի պարզաբանման նպատակով:

ԳԼՈՒԽ I

ՀԻՄՆԱԽՆԴՐԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

1.1 Առողջ ապրելակերպի բնորոշումը և արդի խնդիրները

Բնակչության առողջության պահպանումը և խթանումը, հիվանդությունների և այդ հիվանդությունների զարգացմանը նպաստող ռիսկի գործոնների կանխարգելումը երկրների գերակա խնդիրներից են:

Առողջ ապրելակերպի ռազմավարությունը հիմնված է միջգերատեսչական համապարփակ միջոցառումների իրականացման վրա:

Համաձայն Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2014 թվականի մարտի 27-ի N 442-Ն որոշմամբ հաստատված՝ ՀՀ 2014-2025 թթ. Հեռանկարային զարգացման ռազմավարական ծրագրի՝ Կառավարության գերակա խնդիրներից են բնակչության հիվանդացության և մահացության ցուցանիշների բարելավումը, առողջ ապրելակերպի խթանումը, մասնավորապես, առավել տարածված ոչ վարակիչ հիվանդությունների զարգացմանը նպաստող ռիսկի գործոնների տարածվածության նվազեցումը:

Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության «Առողջություն 2020» քաղաքականության համատեքստում ընդունված սնուցման և ոչ վարակիչ հիվանդությունների վերաբերյալ Վիեննայի հռչակագրի համաձայն՝ հավելյալ քաշի և ճարպակալման, ինչպես նաև թերսնուցման հարցերի լուծման համար կարևոր է սննդի արտադրության, օգտագործման, մարկետինգի, ապահովման, հասանելիության, ինչպես նաև տնտեսական միջոցների և կրթական համակարգի ուղղություններով քաղաքականության մշակումը:

Միջազգային առողջապահական կազմակերպությունների գնահատմամբ՝ առողջ ապրելակերպի ձևավորումը հիվանդությունների կանխարգելման արդյունավետ և քիչ ծախսատար միջոցներից է: Առողջ ապրելակերպի ամրապնդմանն ուղղված միջոցառումները բնակչության առողջությանն ուղղված լավագույն ներդրումներ են և որպես վերջնարդյունք դրականորեն են անդրադառնում երկրի տնտեսական բարեկեցության վրա:

Հիվանդությունների կանխարգելման, վերահսկման և առողջության ամրապնդման քաղաքականությունն ու ռազմավարությունները ներառում են որակյալ և անվտանգ բժշկական օգնության ծառայությունների տրամադրումը, առողջապահական ծառայությունների մատչելիության և հասանելիության ապահովումը, ինչպես նաև առողջության վրա բացասական ազդեցություն ունեցող վարքագծային ռիսկի գործոնների (վարքագիծ, սովորություններ, ապրելակերպ) և սոցիալ-տնտեսական ու էկոլոգիական դետերմինանտների վերհանումն ու դրանց հնարավոր անբարենպաստ ազդեցության կանխարգելմանն ուղղված միջոցառումների իրականացումը:

Առողջ ապրելակերպը կենսակերպ է, որն ուղղված է առողջության պահպանմանը և հիվանդությունների կանխարգելմանը: Մարդու առողջությունը պայմանավորող գործոնների 50%-ը պայմանավորված է նրա կենսակերպով:

Առողջ ապրելակերպի ամրապնդումը սկսվում է վաղ մանկական տարիքից, իր մեջ ներառում է առողջ և անվտանգ սննդի օգտագործումը, ֆիզիկական ակտիվությունը, օրվա ռեժիմը, բավարար քունը, անվտանգ վարքագծի պահպանումը, վնասվածքների կանխարգելումը, ծխախոտի, ալկոհոլի, թմրանյութերի օգտագործումից զերծ մնալը, հոգեկան առողջության պահպանումը, սթրեսի կառավարումը, սեռական և վերարտադրողական առողջության պահպանումը: Մեծահասակների վաղաժամ մահացության 70%-ը պայմանավորված է դեռահասային տարիքում ձեռք բերված վարքագծով:

Բնակչության շրջանում առողջ ապրելակերպի սկզբունքների ներդրման և ամրապնդման միջոցով հնարավոր կլինի կանխարգելել հիվանդությունների մեծ մասը:

1.2 Առողջ ապրելակերպը և ֆիզիկական կուլտուրան

Գոյություն ունի մարդու ֆիզիկական ակտիվության անհրաժեշտ և բավարար մակարդակ, որը բնորոշվում է ակտիվ շարժողական ռեժիմի ռացիոնալ բովանդակության, կառուցվածքի և օգտագործման ընդհանուր ցուցանիշներով: Այդ մակարդակը որոշվում է անաբոլիկ վերականգնմամբ, ակտիվ աշխատանքային գործունեությունից հետո, որի ընթացքում տեղի է ունենում օրգանիզմի պլաստիկ և էներգետիկ ռեսուրսների ավելացում և կուտակում, որոնք բարձրացնում են նրա պոտենցիալն ու աշխատունակությունը: Կանոնավոր ֆիզիկական վարժությունը, ինչպես նաև բարձր շարժողական ռեժիմը տարբեր տարիքի մարդկանց մոտ նպաստում են օրգանիզմի ֆունկ-

ցիոնալ հնարավորությունների բարձրացմանը, առողջության բարելավմանը: (Ն.Ե. Գրաեվսկայա, Ռ. Դ. Դիրներ, Վ. Պ. Կազնաչև, Ռ. Ս. Կարպով, Ա. Վ. Կորոբկով, Ի. Վ. Մուրավով, Լ. Ն. Նիֆոնտովա, Վ. Ս. Ֆոմին և այլն): Դա հատկապես դրսևորվում է մեծահասակների և այն անձանց մոտ, որոնց մասնագիտական գործունեությունն ունի նստակյաց բնույթ՝ չի պահանջում ֆիզիկական լարվածություն:

Շարժողական ակտիվության ռացիոնալ ձևն այնպիսի շարժողական ակտիվություն է, որն ապահովում է ֆիզիկական զարգացման և ֆիզիկական պատրաստվածության անհրաժեշտ և բավարար ցուցանիշներ, հիմնական սոցիալական գործառույթների իրականացման համար ֆիզիկական պատրաստվածություն, բարձր պրոֆեսիոնալ-կիրառական աշխատունակություն, աշխատանքի ընթացքում և ցիկլերում համեմատաբար ցածր հոգնածություն, օրգանիզմի ներքին միջավայրի կայունություն, ամուր առողջություն, դիմադրողականություն ստանդարտ և փոփոխվող աշխատանքային պայմաններում և կենցաղում: Ռացիոնալ շարժողական գործունեության կարևոր բաղադրիչն է մարդու ֆիզիկական և սպորտային շարժողական գործունեությունը, որը բնութագրվում է դրա ծավալով՝ որոշակի օրացուցային ցիկլի համար ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի վրա ծախսված ժամանակի քանակով՝ օր, շաբաթ, ամիս, տարի, պարապմունքների ինտենսիվությամբ, որը չափվում է օրգանիզմի վրա ֆիզիկական ծանրաբեռնվածության ցուցանիշներով, մարդու քաշի մեկ կիլոգրամի համար թթվածնի սպառմամբ, օրացուցային ցիկլում ֆիզկուլտուրային և առողջարարական պարապմունքների բաշխմամբ, պարապմունքներում օգտագործվող միջոցների բովանդակությամբ և դրանց կիրառման եղանակով: Օրգանիզմի կենսաբանական կարիքները բավարարող ռացիոնալ շարժողական ռեժիմը բարձրացնում է օրգանիզմի դիմադրողականությունը արտաքին միջավայրի, այդ թվում՝ տարբեր անբարենպաստ և կրիտիկական գործոնների նկատմամբ, նպաստում է ընդհանուր և հատուկ աշխատունակության բարձրացմանը: (Մ.Ի. Վինոգրադով, Ն.Վ. Ջիմկին, Ջ.Մ. Ջոլիմա, Ա.Վ. Կորոբկով, Ս.Լ. Կոսիլո, Վ.Վ. Միխայլով, Ի.Վ. Մուրանոն, Կ.Լ. Խայրովա և այլն):

Ըստ փիլիսոփա Ի.Մ. Բիխովսկայայի, ֆիզիկական կուլտուրան կարող է դառնալ մարդկանց կենսակերպի տարր, մշակույթի անբաժանելի մաս միայն այն ժամանակ, երբ մարդկային մարմինը գիտակցվում է հասարակության, խմբի, անհատի կողմից, որպես որոշակի արժեք, սոցիալապես և անհատապես նշանակալի բնույթի օբյեկտ:

Իսկ ֆիզիկական կուլտուրայի հայտնի տեսաբան Գ.Ս. Թումանյանը կարծում է, որ մարդու առողջ ապրելակերպի, ֆիզիկական կուլտուրայի և կայուն հմտությունների ձևավորումը կանխորոշվում է խնդիրների հինգ խմբերի համալիր լուծմամբ:

Անձի հոգևոր ոլորտի ձևավորում.

Առողջության ամրապնդում, առողջ ապրելակերպի կանոնների և նորմերի յուրացում, արտաքին և ներքին միջավայրի անբարենպաստ գործոններին օրգանիզմի դիմադրողականության բարձրացում հումեոստազի մեխանիզմների լիարժեք պահպանման հաշվին:

Ուսանողների ֆիզկուլտուրային կրթությունը, որը ներառում է ֆիզիկական կուլտուրայի բնագավառում հատուկ գիտելիքների ձևավորումը համակարգող ունակությունների կատարելագործում և շարժողական փորձի ընդլայնում տարածության երեք հարթություններում և հենման տարբեր պայմաններում:

Կատարելագործել այն ֆունկցիոնալ հատկությունները կամ նորմային համապատասխանող հնարավորությունները, որոնք որոշում են շարժիչի գործունեության հաջողությունը:

Ֆիզիկական զարգացումը, հիմնական ընդհանուր տոտալ չափերի ձևավորումը, զանգվածների, համամասնությունների, մարմնի կառուցվածքի, ճիշտ կեցվածքի, հարթաթաթության կանխորոշումը և այլն:

Նա նաև բողոքում է, որ ֆիզիկական կուլտուրայի պետական ուսումնական ծրագրերում սովորողների համար ամեն ինչ սահմանափակվում է ֆիզիկական պատրաստվածության մակարդակով: Բացակայում է առողջ ապրելակերպի ձևավորման անհրաժեշտությունը, այսինքն, ճիշտ սնվելու, օրվա ռեժիմը պահպանելու, հիգիենիկ և կոփող պրոցեդուրաներ կիրառելու, կոնկրետ դեպքի համար ճիշտ վարժությունների համալիր ընտրելու, դրանց կատարման ռացիոնալ հետևողականությունն ու չափորումը որոշելու և ֆիզիկական կուլտուրայի բազմաթիվ այլ բաղադրիչներ: Հետևաբար պետք է եզրակացնել, որ ֆիզիկական կուլտուրան նպաստում է ամուր առողջության, ընդհանուր և հատուկ աշխատունակության, հուսալի դիմադրության և արտաքին միջավայրի փոփոխվող և բարդ պայմաններին անկայուն (լաբիլ) ադապտացիայի ձեռքբերմանն ու պահպանմանը: Ֆիզիկական կուլտուրան օգնում է ձևավորել և պահպանել առողջության համար օգտակար ռացիոնալ կազմակերպված աշխատանքային և կենցաղային գործունեության ռեժիմ, ապահովում է անհրաժեշտ և բա-

վարար շարժողական ակտիվություն, ինչպես նաև ակտիվ հանգիստ, այսինքն՝ ռացիոնալ շարժողական ռեժիմ: Ֆիզիկական կուլտուրայի պարապմունքները ապահովում են կենսական հմտությունների, անձնական հիգիենայի սովորությունների, սոցիալական հաղորդակցման կազմակերպման ձևավորումը, զարգացումն ու ամրապնդումը և նպաստում հասարակության մեջ վարքի և կարգապահության սոցիալական նորմերի պահպանմանը, անցանկալի սովորությունների և վարքագծի ակտիվ հակամարտությանը:

Առողջ ապրելակերպի իրականացման մեջ մեծ դեր է խաղում հասարակության կազմակերպող և կանոնակարգող գործունեությունը, մասնավորապես՝ կենցաղի կեցվածքի անհրաժեշտ կանոնակարգումը և դրանում Ֆիզիկական կուլտուրայի ակտիվ պարապմունքների ներառումը:

Կենսամակարդակի կանոնավոր բարձրացումը կենցաղային գործունեության ռացիոնալ և գիտակցված սահմանափակումն է, դրա առավել օգտակար և հասարակական արժեքավոր զբաղմունքների համալրումը՝ նպատակ ունենալով լավագույնս իրականացնել մարդկանց ստեղծագործական ներուժը՝ համակողմանի զարգացման և կատարելագործման, մարդու ունակությունների բազմակողմանի զարգացման և դրա հիման վրա հասնել աշխատանքի արդյունավետության: Կենսամակարդակի կանոնակարգումը նախատեսում է ռացիոնալացման անհրաժեշտություն, Ֆիզիկական կուլտուրայի միջոցներով շարժողական և հիգիենիկ ռեժիմի կարգավորում, անարդյունավետ ժամանակի բացառում, ինչպես նաև ժամանակի բյուջեի կառուցվածքում Ֆիզիկական կուլտուրայի ակտիվ պարապմունքների պարտադիր ներառման անհրաժեշտություն: Առողջ ապրելակերպը՝ որպես նորացված գիտական և կենցաղային հասկացություն, ներառում է ժամանակակից հասարակության օբյեկտիվ անհրաժեշտությունը մարդու առողջության, ֆիզիկական կատարելության, անհատի ֆիզիկական կուլտուրայի համար:

Իրենց աշխատություններում հետազոտողներ Ն.Ն. Վիզիտեյը և Վ. Պ. Մոչենովան բնութագրելով առողջ ապրելակերպի խնդրի սոցիոմշակութային ասպեկտը արդարացիորեն նշել են, որ ֆիզիկական կուլտուրայի խնդիրը՝ որպես մարմնական լինելու մշակույթ, չի կարող սահմանափակվել մեկ փորձարարական եղանակով:

Հ.Ա. Միլշտեյնը նշել է, որ առողջ ապրելակերպը հանդես է գալիս որպես անհատի և հասարակության կենսակերպի կարևորագույն բնութագիր, արտացոլում է

Ժամանակակից հասարակական զարգացման օբյեկտիվ պահանջը: Ընդհանուր առմամբ, առողջ ապրելակերպի ձևավորման կարևորագույն սոցիալական գործոններն են, մասնավորապես՝ ֆիզիկական կուլտուրան և զանգվածային սպորտը, որոնք շատ երկրներում կոչվում են «Սպորտը բոլորի համար»:

Ըստ Վ.Ն. Մոշկովայի (1990) առողջ ապրելակերպը - դա մարդու ակտիվ կենսագործունեությունն է հիգիենիկ և սոցիալական առումներով: Առողջ ապրելակերպը անքակտելիորեն կապված է բնական և սոցիալական պայմաններին, մարդկային կարողությունների ոլորտում աշխատանքի, հանգստի, սննդի, մշակութային զվարճանքի, ռեժիմի պահպանման, ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի պարապմունքների ու հոգևոր կյանքի ամբողջության հետ: Առողջ ապրելակերպը՝ դա արտաքին միջավայրի տարբեր պայմաններին ակտիվ ադապտացիայի կատարելագործումն է, իսկ ֆիզիկական կուլտուրան հանդիսանում է օրգանիզմի տարբեր գործառույթների խանգարումների ոչ հատուկ կանխարգելման հիմքը:

Անդրադառնալով առողջ ապրելակերպի խդիրներին Ն. Թեփերը նշել է, որ առողջապահության սկզբունքն առաջ է քաշվել դեռ անցյալ դարի 20-ականներին, և որ մեր ժամանակներում առողջության տեսությունը պետք է նոր բովանդակություն ստանա ու ապահովի գործունեություն Էկոլոգիական-տեխնոլոգիական իրավիճակում, որտեղ խոսքը ոչ այնքան առողջության ամրապնդման, որքան գոյատևման խնդրի մասին է:

«Սպորտը բոլորի համար» ասոցիացիայի նախագահ Ա. Վ. Ցարիկը ընդգծել է, որ ֆիզիկական կուլտուրան հիմնական և գլխավոր պայմանն է առողջ ապրելակերպի: ֆիզիկական կուլտուրայի ձևավորման գործընթացը սերտորեն կապված է այնպիսի օբյեկտիվ գործոնների հետ, ինչպիսիք են տնտեսությունը և ազատ ժամանակի առկայությունը, բնապահպանությունը և աշխատանքային պայմանները, բնակարանային-կենցաղային և այլ պայմանները, ինչպես նաև ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի պայմանները:

Տարբեր հարցումների տվյալներից պարզվել է, թե երևանցիներից կամ գյումրեցիներից քանիսն են զբաղվում ֆիզկուլտուրայով կամ սպորտով. այսպես՝ Երևանում 10-15% է կազմում զբաղվողների թիվը, իսկ Գյումրիում 8-12%, մյուս բնակավայրերում ցուցանիշները էլ ավելի մտահոգիչ են: Հավելենք, որ բավարար է համարվում, երբ բնակչության 25 և ավելի տոկոսն են զբաղվում ֆիզկուլտուրայով և սպորտով:

Տվյալները կարելի է համարել մտահոգիչ, քանի որ ներկա էկոլոգիական պայմաններում առողջ և երկարակյաց լինելու կարևոր պայմաններից մեկը ֆիզկուլտուրայով և սպորտով զբաղվելն է:

Օրինակ աշխարհի ամենասպորտային երկրներից մեկը համարվող Շվեյցարիայի ազգաբնակչության մոտ 70%-ը զբաղվում է սպորտով, հարցումներից պարզվել է, որ 15-74 տարեկան մարդիկ կանոնավոր վարում են ակտիվ կենսակերպ. իսկ առաջատար մարզաձևերն են՝ վազքը, դահուկասպորտը, հեծանվասպորտը, ֆիտնես-կենտրոններ հաճախելը, արշավները և այլն:

Ինչ է ֆիզիկական և շարժողական ակտիվությունը.

Ժամանակակից պատկերացումների համաձայն, շարժողական ակտիվությունը պետք է դիտարկել բնական, էվոլյուցիոն-ձևավորված կենսական առաջընթացի գործոնով, որը որոշում է օրգանիզմի զարգացումը և ապահովում է ոչ միայն երկարատև ֆիլոգենեզի գործընթացում առավել կատարյալ մեխանիզմների ձևավորումը, այլև նրա կենսագործունեության օպտիմալացումը օնտոգենեզում: Դա պայմանավորված է նրանով, որ շարժողական ակտիվության մեխանիզմի կառուցվածքում տարրական ձևով ներկայացված է ինքնակարգավորման սկզբունքը, որն արտացոլում է օպտիմալացման համընդհանուր օրենքի էությունը, որը դրսևորվում է նվազագույն էներգետիկ և պլաստիկ ծախսերով կենդանի համակարգերի առավելագույն կենսականորեն կարևոր արդյունքի հասնելու ձգտման մեջ:

Ֆիզիկական ակտիվությունը մարդկային օրգանիզմի գործունեության տեսակ է, որի դեպքում կմախքային մկանների նյութափոխանակության պրոցեսների ակտիվացումը ապահովում է դրանց կրճատումը և մարդու մարմնի տեղաշարժը կամ նրա մասերինը տարածության մեջ: Որպես ֆիզիոլոգիական գործընթաց, ֆիզիկական ակտիվությունը բնորոշ է ցանկացած անձի: Այն կարող է լինել ցածր, եթե անձը գիտակցաբար կամ ստիպված է վարել նստակյաց ապրելակերպ (որը հաճախ հանդիպում է ուսանողների) և, ընդհակառակը, բարձր է, օրինակ, մարզիկների մոտ: Ցածր ֆիզիկական ակտիվությունը կարող է լինել մկանային հյուծման զարգացման պատճառ:

Եթե հիպոդինամիան զուգորդվում է սննդակարգում սխալների հետ (բարձր կալորիականությամբ սննդի ընդունումը մեծ քանակությամբ), դա անխուսափելիորեն կհանգեցնի գիրության զարգացմանը: Իսկ չէ՞ որ երիտասարդությունը գրեթե միշտ

նորմալ ճաշի փոխարեն նախընտրում են արագ սնունդ, և այդ ամենը ժամանակի սղության պատճառով:

Պրակտիկան ցույց է տալիս, որ աշակերտների ապրելակերպը (եթե նա նպատակաուղղված և համակարգված չի զբաղվում ֆիզիկական կուլտուրայով) համարվում է նստակյաց հատկապես եթե դպրոցներում բացակայում են կամ չեն օգտագործվում մարզադահլիճները: Իսկ դա նշանակում է, որ աճող և զարգացող օրգանիզմի վերաբերյալ երկարացնում է մարդու կյանքը երկու կամ երեք ժամով: Եթե այդպես է, ապա որոշ մարդիկ իրենց կյանքը երկարացնում են 5-10 տարով:

Դեռ հին ժամանակներում բժիշկներն ու փիլիսոփաները կարծում էին, որ առանց ֆիզիկական կուլտուրայի անհնար է առողջ լինել: Մշտական և բազմազան ֆիզիկական վարժություններ դարձնում են մարդու մարմինը ուժեղ և գեղեցիկ: Մինչ օրս մեզ հիացնում են անտիկ քանդակագործների ստեղծագործությունները, որոնք իրենց ստեղծագործություններում մարմնավորել են ֆիզիկական ուժ և ներդաշնակորեն զարգացած մարդկային մարմին՝ Ապոլոն Բելվեդերսկի, Վեներա Միլոսկայա, Հերկուլես, Դիսկոբոլ, Կոպլենոսցի: Ֆիզիկական ակտիվության ցանկացած տեսակ ուղեկցվում է նյութափոխանակության պրոցեսների ինտենսիվացմամբ (մետաբոլիզմ), հիմնականում մկանային բջիջներում, և հետևաբար ավելանում է թթվածնի և սննդանյութերի լրացուցիչ քանակության ընդունման նրանց պահանջը: Արդեն չափավոր և առավել ևս արտահայտված ֆիզիկական ակտիվության դեպքում տեղի է ունենում սրտի աշխատանքի ինտենսիվացում և շնչառական օրգանների ինտենսիվացում (շնչառության հաճախականության ավելացում և թոքերի թթվածնով հագեցվածության բարձրացմամբ): Բջջային նյութափոխանակության ակտիվացումը բնութագրվում է ոչ միայն ընդունելությամբ, այլև արտադրանքի առաջացած գործընթացում բջջային կենսագործունեությամբ. Նրանք մտնում են արյան մեջ քրտնելու արդյունքում մաշկի միջոցով, և արտաշնչելու ժամանակ թոքերի միջոցով: Այդ իսկ պատճառով ֆիզիկական ակտիվության բարձրացման ժամանակ մարդու մոտ բարձրանում է սրտի աշխատանքի հաճախականությունը, արագանում է քրտնարտադրությունը:

Հաճախակի շնչառությունը բարձր քրտնարտադրության հետ միասին ապահովում է մարմնի պաշտպանությունը արտահայտված ֆիզիկական ակտիվության շրջանում գերտաքացումից:

1.3 Առավել տարածված և ռիսկային վնասակար սովորությունների բնութագրերը

Առողջ ապրելակերպի իրականացման մեջ մեծ դեր է խաղում հասարակության կազմակերպող և կանոնակարգող գործունեությունը, մասնավորապես՝ կենցաղի դրվածքի անհրաժեշտ կանոնակարգումը և դրանում Ֆիզիկական կուլտուրայի ակտիվ պարապմունքների ներառումը:

Կենսամակարդակի կանոնավոր բարձրացումը կենցաղային գործունեության ռացիոնալ և գիտակցված սահմանափակումն է, դրա առավել օգտակար և հասարակական արժեքավոր զբաղմունքների համալրումը՝ նպատակ ունենալով լավագույնս իրականացնել մարդկանց ստեղծագործական ներուժը՝ համակողմանի զարգացման և կատարելագործման, մարդու ունակությունների բազմակողմանի զարգացման և դրա հիման վրա հասնել աշխատանքի արդյունավետության: Կենսամակարդակի կանոնակարգումը նախատեսում է ռացիոնալացման անհրաժեշտություն, Ֆիզիկական կուլտուրայի միջոցներով շարժողական և հիգիենիկ ռեժիմի կարգավորում, անարդյունավետ ժամանակի բացառում, ինչպես նաև ժամանակի բյուջեի կառուցվածքում ֆիզիկական կուլտուրայի ակտիվ պարապմունքների պարտադիր ներառման անհրաժեշտություն: Առողջ ապրելակերպը՝ որպես նորացված գիտական և կենցաղային հասկացություն, ներառում է ժամանակակից հասարակության օբյեկտիվ անհրաժեշտությունը մարդու առողջության, ֆիզիկական կատարելության, անհատի ֆիզիկական կուլտուրայի համար:

Ծխախոտի օգտագործում.

1) 2016-2017 թթ. ԱՀԿ STEP մեթոդաբանությամբ իրականացված հետազոտության (STEPS) տվյալները վկայում են, որ ներկայումս ծխում է ՀՀ 18-69 տարեկան բնակչության 28%-ը, որոնցից գրեթե բոլորն էլ ծխախոտ օգտագործում են ամեն օր (ԱՀԿ 2017): Ներկայումս ծխում են չափահաս տղամարդկանց կեսից մի փոքր ավելին (52%), իսկ կանանց՝ միայն 2%-ը: Ծխելը շարունակում է լուրջ խնդիր հանդիսանալ Հայաստանի համար, թեև 2012 թ.-ից հետո երկու սեռերի դեպքում էլ ծխախոտի օգտագործման տարածվածությունը որոշակի անկում է ունեցել (ԱՀԿ եվրոպական տարածաշրջանային գրասենյակ, 2016 թ.): Անձուխ ծխախոտի օգտագործման տարածվածության ցուցանիշը ցածր է (անցկացված հետազոտությունը փաստում է, որ

Հայաստանում հղի կանանց ավելի քան 70%-ը ամեն օր ենթարկվում է երկրորդային ծիւի ազդեցությանը: Հիմք ընդունելով Հայաստանում չափահաս ծխողների թվաքանակը (2017 թ.-ին կազմել է 591 000)՝ ԱՀԿ-ը գնահատել է, որ ավելի խիստ քաղաքականություն չկիրառելու դեպքում նրանց կեսից ավելին կմահանա վաղաժամ տարիքում:

2) ըստ 2017/2018 թթ. Հայաստանում կատարված ԴԵԱՎ հետազոտության, երբևիցե կյանքում ծխախոտ են օգտագործել 11 տարեկան աղջիկների 1%-ը, տղաների 5%-ը: 15 տարեկանում այդ թիվը զգալիորեն ավելանում է տղաների շրջանում՝ հասնելով 21%-ի: Կանեփ երբևիցե օգտագործել է 15 տարեկան աղջիկների 2%-ը և տղաների 12%-ը:

Ֆիզիկական թերակտիվություն.

Համաձայն 2016-2017 թթ. STEPS հետազոտության տվյալների՝ Հայաստանի 18-69 տարեկան բնակչության 21%-ը թերակտիվ է, այսինքն՝ չի իրականացնում ԱՀԿ-ի կողմից սահմանված ֆիզիկական ակտիվության պահանջը՝ շաբաթական առնվազն 150 րոպե միջին ակտիվության աշխատանքի կատարում (ԱՀԿ, 2017): Չափահասների գրեթե մեկ հինգերորդը (78%), մասնավորապես կանայք (89%), չեն կատարում բարձր ինտենսիվության ֆիզիկական աշխատանք (ԱՀԿ, 2017): Ընդհանուր ֆիզիկական ակտիվության կեսը (51%) կապված է տրանսպորտի, 44%-ը՝ աշխատանքի, իսկ 5%-ը՝ ժամանցի հետ:

Վերջին ԴԵԱՎ տվյալների համաձայն՝ Հայաստանի դեռահասների զգալի մասը չի կատարում ֆիզիկական ակտիվության նվազագույն պահանջը, դեռահասների մոտ 30%-ը ֆիզիկապես ակտիվ է օրական առնվազն մեկ ժամ: Ըստ ԱՀԿ-ի հանձնարարականների՝ 5-17 տարեկան երեխաները և պատանիները պետք է օրական կատարեն առնվազն 60 րոպե միջինից բարձր ինտենսիվության ֆիզիկական աշխատանք:

Ավելցուկային քաշ և ճարպակալում.

1) Համաձայն ԱՀԿ տվյալների՝ վերջին 30 տարիների ընթացքում ճարպակալումով տառապող մարդկանց թիվը մեծահասակների շրջանում աճել է կրկնակի, դեռահասների շրջանում՝ եռակի: 2020թ. ավելի քան 2 մլրդ մեծահասակ ունեցել է ավելորդ քաշ: ԱՀԿ-ի Եվրոպական տարածաշրջանի երկրներում մեծահասակ բնակչության կեսը և ամեն հինգերորդ երեխան ունեն ավելորդ քաշ, իսկ նրանց մեկ երրորդը տառապում է ճարպակալմամբ: 2020թ.-ին ԱՀԿ-ի կողմից իրականացված հետազոտու-

թյունների համաձայն՝ աշխարհում մոտ 40 միլիոն մինչև 5 տարեկան երեխա տառապում է ճարպակալմամբ կամ հավելյալ քաշով:

Մետաբոլիկ գործոնների (գարկերակային գերճնշում, մարմնի զանգվածի բարձր գործակից և արյան մեջ քուլեսթերինի բարձր մակարդակ) տարածվածության բարձր մակարդակները էականորեն մեծացնում են սիրտ-անոթային հիվանդությունների զարգացման հավանականությունը: Համաձայն STEPS-ի կողմից իրականացված ֆիզիկական չափումների հետազոտության արդյունքների՝ Հայաստանի չափահաս բնակչության 48%-ն ունի ավելորդ քաշ ($UՁԳ \geq 25$ կգ/մ²), իսկ 20%-ի մոտ առկա է ճարպակալում ($UՁԳ \geq 30$ կգ/մ²) (STEPS):

Հայաստանում երեխաների թերսնուցմամբ պայմանավորված թերաճության և գիրության կրկնակի բեռի խնդիրը շարունակում է մնալ օրակարգում: Երեխաների շրջանում արձանագրվում է գերքաշության ցուցանիշի աճի միտում: Համաձայն ժողովրդագրության և առողջության հարցերի 2015 թ. հետազոտության տվյալների՝ մինչև 5 տարեկան երեխաների շուրջ 15%-ն ունեցել է ավելորդ քաշ կամ ճարպակալում: Համաձայն ԴԵԱՎ հետազոտության՝ 11 տարեկանների շրջանում դեռահաս աղջիկների 18%-ի և տղաների 26%-ի մոտ նկատվում է ավելորդ քաշ կամ ճարպակալում, 15 տարեկանում այս թվերը նվազում են, հասնելով համապատասխանաբար 6% աղջիկների և 15 % տղաների շրջանում:

Անառողջ սննդակարգ.

Բնակչության ֆիզիկական և մտավոր ճիշտ զարգացումը, իմունային, հորմոնալ, ֆերմենտային և կենսական նշանակություն ունեցող այլ համակարգերի բնականոն և առողջ գործունեությունը հնարավոր է միայն սննդի լիարժեքության և անվտանգության ապահովման պայմաններում: Մեծ նշանակություն ունեն սննդամթերքի ճիշտ ընտրությունը, պատրաստումը, պահպանումը և ընդունման ձևը, քանի որ ցանկացած սննդանյութի անբավարար կամ հավելյալ քանակությունը կարող է վնասել մարդու առողջությանը և դառնալ ՈՎՀ զարգացման պատճառ:

STEPS ազգային հետազոտության արդյունքները փաստում են, որ բնակչության 10-ից 1-ն ընդհանրապես չի օգտագործում միրգ և բանջարեղեն, 10-ից 4-5-ն օգտագործում է 1-2 չափաբաժին, ինչն ըստ ԱՀԿ խորհրդատվության, բավարար չէ առողջ սննդակարգի համար և ավելացնում է ՈՎՀ առաջացման ռիսկը: Համաձայն ԴԵԱՎ հետազոտության (2017/2018 թթ.)՝ բանջարեղենի օգտագործումը 11-15 տարեկան աղ-

ջիկների շրջանում կազմում է 51%, տղաների շրջանում՝ 43%, 17 տարեկանների շրջանում՝ 41%:

Անկանոն սնվելն ու նախաճաշը բաց թողնելը Հայաստանում ընդունված վարքագիծ է: Համաձայն ԴԵԱՎ հետազոտության տվյալների՝ տարիքի հետ պակասում է նախաճաշող դեռահասների քանակը. 13 տարեկանում կանոնավոր նախաճաշում են տղաների 61%-ը և աղջիկների 50%-ը, իսկ 17 տարեկանում արդեն տղաների 44%-ը և աղջիկների 38%-ը:

Հարցման արդյունքները ցույց են տալիս, որ հայ երիտասարդները քաղցրավենիքի չափազանց մեծ սպառում ունեն՝ գրեթե կրկնակի ավելի, քան եվրոպական և կենտրոնական Ասիայի այլ երկրներում: Դեռահասների գրեթե 50%-ն օգտագործում է քաղցրավենիք (այսինքն՝ խմորեղեն, աղանդեր, հրուշակեղեն) ամեն օր: Քաղցրավենիք են օգտագործում օրը մի քանի անգամ 13 տարեկան աղջիկների 70%-ը և տղաների 61%-ը, 15 տարեկան աղջիկների 68%-ը և տղաների 64%-ը և 17 տարեկանների՝ միջինում 51%-ը: Քաղցր գազավորված ըմպելիքներ օգտագործում են 13 տարեկան աղջիկների 26%-ը և տղաների 29%-ը, 15 տարեկան աղջիկների 24%-ը և տղաների 33%-ը, իսկ 17 տարեկանների խմբում քաղցր գազավորված ըմպելիքներ ամեն օր օգտագործում է 30%-ը:

Համաձայն ԱՀԿ-ի՝ կերակրի աղի օրական օգտագործումը չպետք է գերազանցի 5 գրամը մինչդեռ Հայաստանում աղի սպառման ծավալները կրկնակի գերազանցում են այս շեմը: Ըստ 2016-2017 STEPS հարցման տվյալների՝ չափահաս բնակչության 35%-ը սնվելիս հաճախ աղ է ավելացնում կերակրին, իսկ 71%-ը տանը կերակուր պատրաստելիս: 2010 թ.-ին 20-69 տարեկանների շրջանում գրանցված սիրտ-անոթային հիվանդություններից մահերի 26%-ը օրական 5գ ավել կերակրի աղի օգտագործման հետևանք է: Համաձայն ԴԵԱՎ հետազոտության տվյալների՝ 11-15 տարեկան դեռահասների 20%-ն առնվազն օրը մեկ անգամ չիպս է օգտագործում:

Ալկոհոլի օգտագործում՝ Ալկոհոլի տարեկան սպառման ընդհանուր ցուցանիշը մեկ մարդու հաշվով 2020 թ.-ին կազմել է 5.5 լիտր՝ մնալով գրեթե անփոփոխ և չնվազելով 2010 թ.-ից հետո (5.6 լիտր) (ԱՀԿ, 2020): 2016 թ.-ին Հ.Հ. անցկացված STEPS հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս, որ ներկայումս ալկոհոլային խմիչքներ օգտագործում է տղամարդկանց 46%-ը, իսկ կանանց 22%-ը (ԱՀԿ, 2017): 2016 թ.-ի STEPS հարցման տվյալներով, ազգաբնակչության գրեթե 6%-ը չարաշահում է ալկոհո-

լի օգտագործումը, ընդ որում այդ ցուցանիշը տղամարդկանց (11%) շրջանում զգալիորեն բարձր է կանանց (0,1%) համեմատությամբ:

ԴԵԱՎ 2017-2018 թթ. ազգային հետազոտության տվյալները վկայում են, որ երբևիցե կյանքում ալկոհոլ օգտագործել են 11 տարեկան տղն. 22%-ը, աղջ. 10%-ը, իսկ 15 տարեկանների շրջանում՝ տղն. 58%-ը և աղջ. 38%-ը: Առնվազն 2 անգամ կյանքում հարբած են եղել 11 տարեկան աղջ. 2%-ը, տղն. 4%-ը, 15 տարեկան աղջ. 7%-ը և տղն. 25%-ը:

2016 թ.-ին տղամարդկանց շրջանում լյարդի բոլոր հիվանդությունների մեջ ցիրոզից մահվան դեպքերը կազմել են 69%, որոնցից 4.8%-ը պայմանավորված է ալկոհոլային ցիրոզով, իսկ ալկոհոլի օգտագործմամբ պայմանավորված ճանապարհատրանսպորտային պատահարների արդյունքում մահվան դեպքերը կազմել են 26% (ԱՀԿ, 2018): Կանանց դեպքում այս ցուցանիշները համապատասխանաբար կազմում են 35% և 19%:

1.4 Տարբեր տարիքային խմբերի առողջական վիճակի ընդհանուր բնութագիրը

Նախադպրոցական տարիք.

Մանկության առաջին տարիները մարդու կյանքի ողջ ընթացքի համեմատ շատ կարճ են, սակայն անկրկնելի և վճռորոշ են իրենց նշանակությամբ: Երեխայի զարգացման վաղ տարիներին են տեղի ունենում անհատի բնավորության հիմնական գծերի, ընդունակությունների, ազգային, ընտանեկան ավանդույթների և սովորությունների կրողի նպատակաուղղված ձևավորումն ու զարգացումը:

Ներկայումս երեխաների առողջության ամրապնդման և պահպանման խնդիրներն ընդգրկում են յուրաքանչյուր պետության ռազմավարական ծրագրերում (Մանկապարտեզի տնօրենի ուղեցույց, 2008 թ):

Երեխաների առողջական վիճակի ամրապնդման և պահպանման խնդիրների լուծման համար կատարվում է ֆիզիկական դաստիարակության միջոցների համակարգված կիրառումը և՛ հաստատությունում, և՛ ընտանիքում:

Խիստ մտահոգիչ է երեխաների առողջական վիճակի և ֆիզիկական պատրաստվածության հետազոտության արդյունքների հրապարակումները: Նախադպրոցական

կրթական հաստատություն հաճախող երեխաների միայն կեսին կարելի է համարել առողջ:

Անհանգստացնող է նաև այն հանգամանքը, որ երեխաների զգալի մասն ունեն կեցվածքի շեղումներ, հարթաթաթություն, ֆիզիկական թերզարգացում, տարբեր ձևի ու բարդությունների սկոլիոզներ:

Նախադպրոցական ուսուցման, դաստիարակության կյանքի կազմակերպման վերաբերյալ աճող համաժողովրդական հետաքրքրությունը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ մի կողմից ավելի բարձր պահանջներ է առաջադրվում նրանց առողջության, մտավոր և ֆիզիկական աշխատունակության նկատմամբ, մյուս կողմից՝ անցկացրած գիտական հետազոտությունները համոզեցուցիչ փաստում են, որ վատթարացել են նրանց առողջական վիճակի, հիմնական շարժողական գործողությունների տիրապետման և ֆիզիկական պատրաստվածության ցուցանիշները:

Առավել ակնհայտ ֆունկցիոնալ շեղումներ նկատվում են հենաշարժողական, սիրտ-անոթային, շնչառական, մարսողական համակարգերում, անհանգստացնող են նյարդային և շնչառական համակարգերի քրոնիկական հիվանդությունները:

Երեխաների առողջության պահպանման և ամրապնդման հարցերը ժամանակակից հասարակության հուզող հիմնախնդիր է:

Նույնիսկ ամենազարգացած երկրներում երեխաները շատ հաճախակի են հիվանդանում: Առավել հաճախ հանդիպող հիվանդությունների թվին են պատկանում սուր ռեսպիրատոր վիրուսային հիվանդությունները, ինֆեկցիոն հիվանդությունները, աղեստամոքսային տարբեր խանգարումները և այլն: Այսպես, երեխան մինչև երեք տարեկանը վերը նշված հիվանդություններով միջինում հիվանդանում է 8-9, չորս տարեկանում՝ 4-6 անգամ (ԱՀԿ): Հաճախակի հիվանդացող երեխաները տնտեսական վնաս են պատճառում թե՛ ընտանիքին, թե՛ պետությանը (առաջին տեսանկյունը կորցրած աշխատանքային օրերն են):

Այսպես, Ռուսաստանի Դաշնությունը միայն քաղաքային բնակավայրերում կորցրել է մեկ տարում 150 միլիոն մարդ օր, որի հետևանքով պետությունը չի ստացել 4.5 միլիարդ ռուբլի: Մոսկվա քաղաքում ծնողներին անաշխատունակության համար վճարած մեկ տարվա գումարը կազմել է 500 միլիոն ռուբլի, եթե դիտարկենք ամբողջ պետության համար այն կկազմի ահռելի թվեր:

Հաճախակի հիվանդանալու հիմնական պատճառը ընտանիքի ոչ ճիշտ ապրելակերպն է: Երեխաների հիվանդության հաճախականության վրա որոշակի ազդեցություն է թողնում նաև ընտանիքի հոգեբանական մթնոլորտը, սովորությունները, ընտանիքի անդամների փոխհարաբերությունը: Հայտնի է, որ անառողջ մթնոլորտում (վեճեր, ընդհարումներ, ակոհոլի օգտագործում և այլն) սկսած կյանքի երկրորդ տարվանից հաճախակի հիվանդացող երեխաների թիվը 4 տոկոսով ավելի է, քան նորմալ ընտանիքներում դաստիարակվող երեխաներինը:

Միաժամանակ կարևոր նշանակություն ունի ընտանիքի անդամների առողջական վիճակը, հաճախակի հիվանդացող երեխաների ծնողները հիվանդանում են 1.5 անգամ ավելի, քան հազվադեպ հիվանդացող երեխաները:

Վերը նշվածից հետևում է, որ ցածր է ծնողների գիտելիքների մակարդակը երեխաների դաստիարակության, խնամքի բժշկահիգիենիկ հարցերի վերաբերյալ: Նման գիտելիքների և կարողությունների բացակայության պատճառով այսօր ընտանեկան պայմաններում երեխաները չեն ստանում իրենց տարիքային զարգացման օրինաչափություններին համապատասխան համակողմանի դաստիարակություն: Դեռ ավելին, ներկայումս սոցիալ-տնտեսական, էկոլոգիական բնույթի բազմապիսի ազդեցության տակ ապագա ծնողների առողջական վիճակը չի կարելի համարել բավարար բնակչության վերարտադրության տեսանկյունից: Ուստի, պատահական չէ, որ վերջին ժամանակներս մարդու առողջության պահպանման և այդ ուղղությամբ ընտանիքի ֆիզիկական ազդեցության, առողջ ապրելակերպի, բնակավայրերին մոտ հանգստի և ժամանցի կազմակերպման հարցերը դարձել են լուրջ մտահոգության առարկա և այդ թեման առավել կարևորվում է տարբեր միջազգային գիտաժողովներում:

Նախադպրոցականների սոցիալական, ֆիզիկական և հոգեկան առողջության վիճակի վերաբերյալ հանրությունը խիստ անհանգստանում է նրանց դպրոց ընդունվելու ժամանակ: Համաձայն Ռ. տերկինայի (Р. Стеркина, 1996) հետազոտության տվյալների՝ նախադպրոցականների 67%-ը, որոնք պետք է ընդունվեն դպրոց, ունեն ֆունկցիոնալ խանազարումներ, 45-55 %-ը ընդհանրապես պատրաստ չեն յուրացնելու դպրոցական ծրագիրը: Գիտական հետազոտությունները ցույց են տալիս (М. Рынова, И. Бурба, 2005), որ նրանց 55 տոկոսն ունեն հենաշարժողական համակարգերի շեղումներ:

Այսպիսով, վերլուծելով երեխաների և ծնողների առողջության և առողջ ապրելակերպի հիմնահարցերը, կարելի է եզրակացնել, որ ընտանիքի անդամների առողջությունը՝ որպես արժեք համարվում է հիմնարար և որոշիչ առողջ սերունդ ունենալու և դաստիարակելու գործում:

Դպրոցահասակներ.

Ըստ Ֆ.Գ. Ղազարյանի (1987 թ)՝ մարդու ֆիզիկական կատարելությունն ունի երեք որոշիչ բաղադրիչներ՝ առողջություն, ներդաշնակ ֆիզիկական զարգացում և բազմակողմանի ֆիզիկական պատրաստություն:

Առողջության պահպանումը ցանկացած հասարակության սոցիալ-տնտեսական զարգացման կարևոր բաղադրատոմսն է: Վերջին տարիներին ԱՊՀ երկրների դպրոցականների առողջական վիճակի վերաբերյալ ուսումնական հաստատություններից արձանագրվում է առավել տագնապալի տեղեկություններ կրթական գործընթացների անբարենպաստ ազդեցության մասին (Т.Е. Виленская, 2005):

Դա վերաբերվում է ինչպես կրթության կազմակերպմանը, այնպես էլ՝ ուսուցման բովանդակությանը, կրթության ապահովման մեթոդական ցուցումներին և այլն: Ինչպես հայտնի է՝ առաջին դասարանը համարվում է անցումային՝ մանկապարտեզից դպրոց: Այստեղ կտրուկ փոխվում է երեխայի հիմնական գործունեությունը: Հետագոտությունները ցույց են տալիս, որ նույնիսկ 30 բույսանոց դասերը դժվարությամբ են հաղթահարում, իսկ 45 բույսանոց դասերը չորս անգամ դժվարությամբ են հաղթահարում և հոգնեցուցիչ է ոչ միայն 6 տարեկան, այլև՝ 7 տարեկանների համար: Բացահայտված է նաև, որ եթե 1-ից 3-րդ դասերի ընթացքում աշխատանքի արդյունավետությունը (գործելու արագությունը և ճշտությունը) անկում է ունենում հավասարաչափ, ապա 4-րդ դասին նկատվում է աշխատունակության կտրուկ անկում: 4-րդ դասի աշխատունակության անկումը ավելի նկատելի է արտահայտվում ուսումնական շաբաթվա վերջում: Ակնհայտ է այն, որ տարեց տարի ավելանում է տեղեկատվությունը՝ գիտելիքների ծավալը:

Վերը նշվածը ակնհայտորեն ցույց է տալիս, որ կապված դպրոցականների առողջության պահպանման խնդրի հետ՝ կրտսեր դպրոցում հատկապես առաջին դասարանում, լավագույն դեպքում դասերի օրական տևողությունը չպետք է լինեն 3 ժամից ավել:

Երեխաների շուրջ մեկ երրորդը այսօր դժվարանում է յուրացնել նույնիսկ ուսումնական սովորական ծրագրերը:

Ուսումնական բեռնվածության չափավորման և վերահսկման համար կրթական կառավարման մարմինները բավարար աշխատանքներ չեն կատարում:

Գիտական հետազոտությունները համոզիչ ցույց են տալիս (Լ. Ավետիսյան, 2002), որ այն դպրոցական բարեփոխումները, որոնց հիմքում չեն դրվել բժշկա-մանկավարժական գիտականորեն հիմնավորված չափանիշներ, սովորողների առողջական վիճակի վրա թողել են հիմնականում բացասական ազդեցություն:

Հետևաբար, դպրոցականների ուսումնադաստիարակչական գործունեության արդյունավետ կազմակերպման նպատակային եղանակը, ոչ թե դասաժամերի տևողության և քանակի ավելացումն է, այլ մի կողմից ուսումնական մեթոդների և միջոցների մշտական կատարելագործումն է, մյուս կողմից՝ չօգտագործված հնարավորությունների, լավագույն փորձի կիրառումն է:

Վերը նշվածը հիմնավորվում է այն հանգամանքով, որ ներկա պայմաններում մանկավարժական ստեղծագործություններին, տեխնոլոգիաներին տրվում է ազատություն, ուսուցիչներին հնարավորություն է ընձեռվում մշակելու և կիրառելու ուսուցման և դաստիարակության առավել արդյունավետ մեթոդական հնարքներ, մերօրինակում, իհարկե, առողջարարական տեխնոլոգիաներ:

Ներկայումս սոցիալ-տնտեսական և բնապահպանական բնույթի բազմաթիվ գործոնների ազդեցության տակ երեխաների առողջական վիճակի հիմնախնդիրները չեն բավարարում ժամանակակից հասարակության պահանջներին՝ կրթական, տնտեսական, քաղաքական:

Անհանգստացնող է այն հանգամանքը, որ երեխաների հիվանդությունների թիվը շարունակում է մնալ բարձր և ունի քանակական աճի միտում: Շարժողական պատրաստվածությունը համարվում է երեխաների առողջական վիճակի կարևորագույն ցուցանիշ, նրանց միջև սերտ փոխկապակցվածության հարցը գիտնականները բազմիցս առանձնացրել և կարևորել են (A.Γ. Cyxapeb 1991, Ռ.Տ. Մելիքսեթյան 2001):

Դեռահաս շատ աղջիկներ թերագնահատում են ֆիզիկական կուլտուրայի բարերար ներգործությունը իրենց համակողմանի զարգացման վրա: Նրանք ֆիզիկապես բավարար ակտիվ չեն, հենց այդ պատճառով է, որ շատ ցուցանիշներով 10-12 տարեկան աղջիկների ֆիզիկական հնարավորությունները երբեմն ավելի բարձր են, քան

16-17 տարեկան աղջիկներին, որը բացասաբար է ազդում կանացի օրգանիզմի ձևավորման վրա (Р.Г. Узумбаева 2007):

Ներկա ժամանակաշրջանում ֆիզիկական կուլտուրան թափանցել է մարդկային գործունեության բոլոր ոլորտներ:

Ֆիզիկական կուլտուրայի նշանակությունը ժամանակակից մարդու կյանքում մշտապես պահանջված է և անհրաժեշտ: Նրա նշանակությունը առավել կարևոր է երիտասարդ օրգանիզմի զարգացման ժամանակ: Ֆիզիկական վարժությունները «հղկում են» մարմինը, կատարելագործում շարժումների արտահայտչականությունը (Е.С. Ловченко 2007):

Ժամանակակից դեռահասների, պատանիների ամենօրյա կյանքում ֆիզիկական վարժությունների անհրաժեշտությունը պայմանավորված է գործունեության բոլոր ոլորտներում հիպոկինեզիայի առկայությամբ:

Ժամանակակից տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կիրառումն այսօր կենցաղային պայմաններում ավելի և ավելի է ընդլայնվում, որը զգալի թեթևացնում է կյանքը: Կատարված հետազոտությունները (Յ.М. Козак 2000, Ե. Ա. Հակոբյան 2011) ցույց են տալիս, որ շարժողական գործողությունների նվազումը, մկանային էներգիայի դրսևորման կրճատումն առաջ է բերում գիտության և ձեռք բերովի հիվանդությունների ավելացման և աշխատունակության անկման:

Եվրոպայի, Ասիայի և Աֆրիկայի 15 երկրների բժիշկները միասնական ծրագրով հետազոտել են սակավաշարժության հարցը: Ըստ այդ հետազոտողների ուսումնասիրությունների՝ երեխաների 50%-ի մոտ հայտնաբերվել են իշեմիկ հիվանդությունների զարգացում: Եթե 11 տարեկան երեխաների մոտ տվյալ հիվանդությունը հայտնաբերված է 30%-ի մոտ, ապա շրջանավարտների մոտ այն կազմում է 55%:

Մյուս կողմից ժամանակակից կյանքում ավելանում են տղաներին կամա թե ակամա ընդօրինակող պճնասեր աղջիկների թիվը: Ներկա ժամանակաշրջանում առավել ակնառու է դարձել կանանց մուտքը մեծ սպորտ և յուրօրինակ դրսևորումներ կապված սեռի, մարզական արդյունքների բուռն աճի նորանոր մարզաձևերում և դրանց շրջանակի աստիճանաբար ընդլայնումը (կուլտուրիզմից հետո ձյուդո, մուրճի նետում, ջրագնդակ, ֆուտբոլ, ձողացատկ, բոնցքամարտ, ծանրամարտ, տափօղակով հոկեյ): Ո՞րն է հաջորդը: Այս բոլոր բերել է մի շարք քաղաքական, տնտեսական, բժշկակենսաբանական, բարոյահոգեբանական, սոցիալական, մանկավարժական և

շատ հասարակական խնդիրներ, ինչը մոր օրերում հատուկ ուշադրության է արժանացել մարզական գիտությունների կողմից:

Շատ մանկավարժներ, գիտնականներ միանշանակ դեմ են և կասկած են հայտնում այդ մարզաձևերի հետագա վնասակար ազդեցության վերաբերյալ, փոխարենը առաջարկելով այլ մարզաձևեր՝ լող, մարմնամարզություն, մարզական պարեր:

Շատ մտահոգիչ է այն փաստը, որ երեխաների առողջական վիճակը, ֆիզիկական զարգացման և ֆիզիկական պատրաստվածության արդյունքները (ցուցանիշները) դպրոցական տարիներին աճում են շատ դանդաղ, որակական փոփոխությունների չի ենթարկվում, այլ՝ ընդհակառակը:

Երիտասարդ սերնդի առողջական վիճակից է կախված երկրի ապագան, գենոֆոնդը, հասարակության գիտական և տնտեսական առաջընթացը:

Այս հանգամանքները լուրջ վտանգ են ներկայացնում հանրությանը, երկրի պետականությանը, նրա պաշտպանությանը, սպառնում են երկրում տարբեր տարիքային շրջաններում ժառանգական և ձեռք բերովի հիվանդությունների ավելացմանը, ժամանակից շուտ աշխատունակության անկմանը: Այս ամենը կհանգեցնի գենոֆոնդի փոփոխմանը, որը հասարակության համար կհանդիսանա մեծագույն աղետ:

Անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ ներկա ժամանակաշրջանում հանրապետությունում ընթացող սոցիալ-տնտեսական բարեփոխությունները յուրովի են ներգործել սովորողների արժեքային կողմնորոշումների վրա: Այն արժեքները, որոնք համարվում էին առաջնային, իրենց տեղը զիջեցին նորերին: Նկատելի է, որ նվազել է դպրոցականների հետաքրքրությունները ֆիզիկական կուլտուրայի նկատմամբ:

Միևնույն ժամանակ, վաղուց ի վեր, հայտնի է, որ անձի առողջության ամրապնդման և պահպանման, մտավոր և ֆիզիկական աշխատունակության բարձրացման, առողջ ապրելակերպի վարման, սոցիալական ակտիվության գործընթացում հսկայական դեր է կատարում ֆիզիկական կուլտուրան:

ԳԼՈՒԽ II

ԱԶԳԱԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ ԱՆՑԿԱՑՎԱԾ ՍՈՑԻԱԼՆԵՐԻ ՏՎՅԱԼՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԿԱՊՎԱԾ ԱՌՈՂՋ ԱՊՐԵԼԱԿԵՐՊԻ ԵՎ ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆԴԵՊ ՈՒՆԵՑԱԾ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔԻ ՀԵՏ

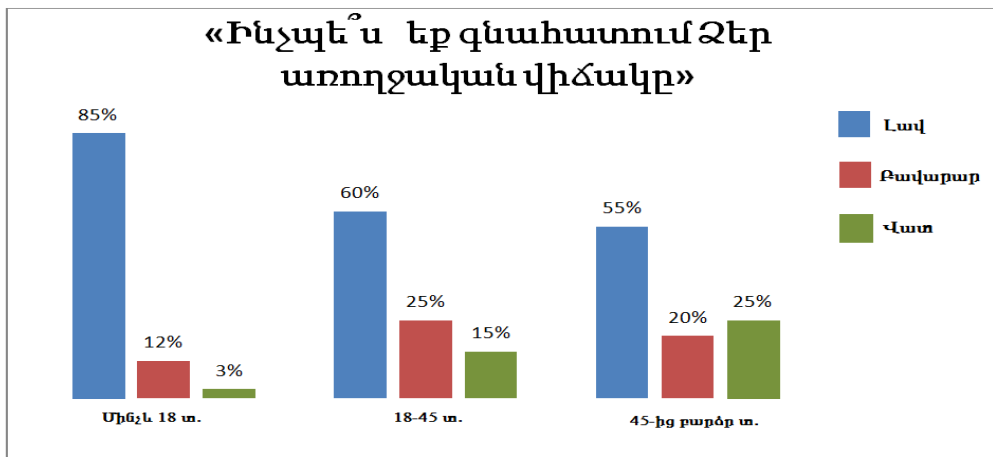
Հարցումները կազմակերպվել և անկացվել են Գյումրի քաղաքում, որին մասնակցել են 90-ից ավելի մարդիկ: Հարցման մասնակիցներին պայմանականորեն բաժանել ենք երեք տարիքային խմբերի. մինչև 18 տարեկանների, 18-45 տարեկանների և 45-ից բարձր տարիքի:

Մեր կողմից նախապես կազմված հարցաթերթիկը (*տես՝ հավելված 1*) պարունակում է տարաբնույթ հարցադրումներ, հարցման նպատակն էր պարզել մեր համաքաղաքացիների վերբերմունքն ու մոտեցումները կապված վերը նշված հարցերին:

Ստացված արդյունքների վերլուծություններից տեսնում ենք, որ առողջ ապրելակերպի և ֆիզիկական դաստիարակության հանդեպ ունեցած տեսակետները բավականին տարբեր են կախված տարիքային խմբից:

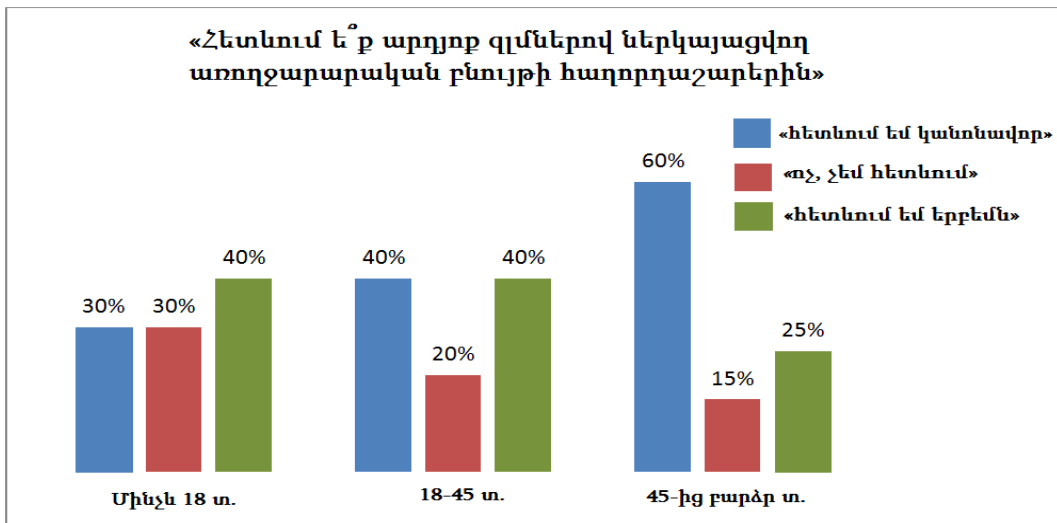
Մեր այն հարցին թե՝ «*Ինչպե՞ս եք գնահատում Ձեր առողջական վիճակը*», ստացվել ենք հետևյալ պատասխանները (զծապատկեր 1). մինչև 18 տարեկանների մոտ, հարցվողների 85% պատասխանել են «լավ», 12%՝ «բավարար» և 3%՝ «վատ»: Սակայն ցավոք պետք է նշենք, որ պաշտոնական առողջարարական հետազոտությունների արդյունքները վկայում են անչափահասների առողջական վիճակի շատ ավելի վատ ցուցանիշներ: Նույն հարցադրմանը 18-45 տարեկանների մոտ ունենք հետևյալ պատասխանները. 60%՝ «լավ», 25%՝ «բավարար» և 15%՝ «վատ»: 45-ից բարձր տարիքի մոտ համապատասխանաբար՝ 55% «լավ», 20% «բավարար» և 25% «վատ»:

Գծապատկեր 1

«Հետևում ե՞ք արդյոք ՁԼՄ-ներով ներկայացվող առողջարարական բնույթի հաղորդաշարերին» հարցադրմանը տրվել են հետևյալ պատասխանները (գծապատկեր 2). մինչև 18 տարեկան հարցվողների 30% պատասխանել է՝ «հետևում եմ կանոնավոր», 30%՝ «ոչ, չեմ հետևում», 40%՝ «հետևում եմ երբեմն»: 18-45 տարեկաններ՝ 40% «հետևում եմ կանոնավոր», 20%՝ «ոչ, չեմ հետևում», 40%՝ հետևում եմ երբեմն: 45-ից բարձր տարիք՝ 60% հետևում եմ կանոնավոր, 15%՝ «ոչ, չեմ հետևում», 25%՝ «հետևում եմ երբեմն»:

Գծապատկեր 2

Այն հարցին թե՛ «Չբաղվում ե՞ք որևէ մարզաձևով կամ ֆիզկուլտուրայով» ունենք պատասխանների հետևյալ պատկերը. մինչև 18 տարեկան հարցվողների 65% պատասխանել է՝ «զբաղվում եմ կանոնավոր», 25%՝ «ոչ, չեմ զբաղվում», 10%՝ «զբաղվում եմ, բայց ոչ կանոնավոր»: 18-45 տարեկաններ՝ 40% «զբաղվում եմ կանոնավոր», 35%՝ «ոչ, չեմ զբաղվում», 25%՝ «զբաղվում եմ, բայց ոչ կանոնավոր»: 45-ից բարձր տարիք՝

15% «զբաղվում եմ կանոնավոր», 45%՝ «ոչ, չեմ զբաղվում», 40%՝ «զբաղվում եմ, բայց ոչ կանոնավոր»:

«Ինչն է՞ Ձեզ խանգարում զբաղվել սպորտով (ֆիզկուլտուրայով)» հարցին ունենք հետևյալ պատասխանները.

Մինչև 18 տարեկան հարցվողների 70% պատասխանել է՝ «ոչինչ չի խանգարում», 20% «հասանելի և բարվոք պայմանների բացակայությունը» 10% «ժամանակի սղությունը»: 18-45 տարեկաններ՝ 40% «ոչինչ չի խանգարում», 30% «հասանելի և բարվոք պայմանների բացակայությունը», 35% «ժամանակի սղությունը»: 45-ից բարձր տարիք՝ 35% «ոչինչ չի խանգարում», 25% «հասանելի և բարվոք պայմանների բացակայությունը», 40% պատասխաններ է «ժամանակի սղությունը»:

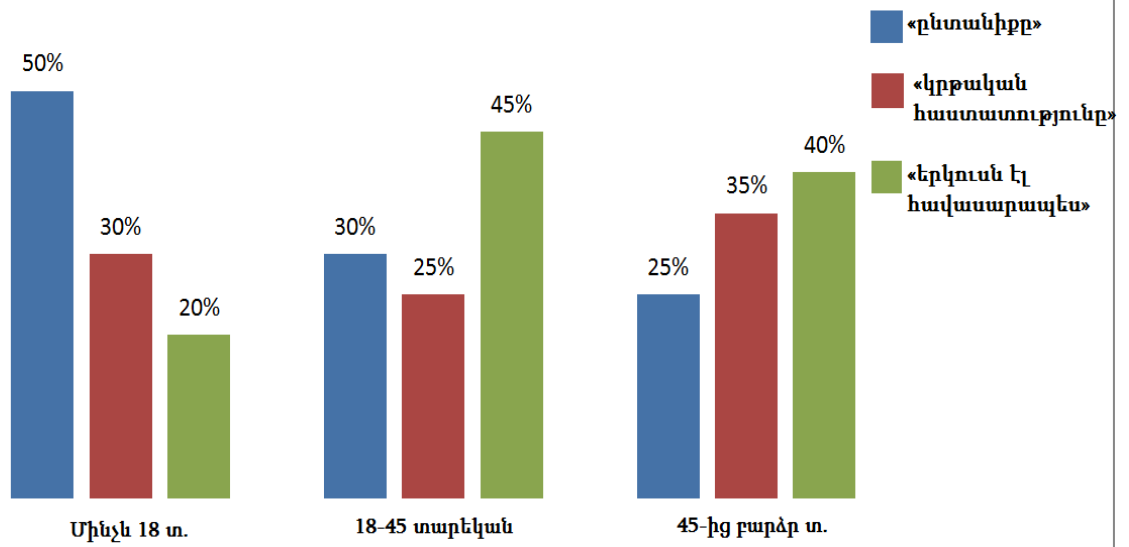
Հաջորդ հարցին թե՛ *«Վնասակար սովորություններից ո՞րն էք առավել վտանգավոր համարում»,* ունենք հետևյալ պատասխանները.

Մինչև 18 տարեկան հարցվողների 40% պատասխանել է «ծխելը», 50% «հարբեցողությունը», 10% «թերշարժունությունը»: 18-45 տարեկաններ՝ 40% «ծխելը», 30% «հարբեցողությունը», 30% «թերշարժունությունը»: 45-ից բարձր տարիք՝ 35% կարծում է «ծխելը», 45% «հարբեցողությունը», 20% «թերշարժունությունը»:

Այն հարցին, թե՛ *«Կուզենայի՞ք Ձեր երեխաները զբաղվեին որևէ սպորտաձևով»* արձանագրվել է հետևյալը. մինչև 18 տարեկան հարցվողների 70% պատասխանել է «այո», 10% «ոչ», 20% «իրենք թող որոշեն»: 18-45 տարեկաններ՝ 60% «այո», 7% «ոչ», 33% «իրենք թող որոշեն»: 45-ից բարձր տարիք մոտ, պատկերն այսպիսին է. 75% «այո», 15% «ոչ», 10% «իրենք թող որոշեն»:

Իսկ այն հարցի, թե՛ *«Ձեր կարծիքով ով է՞ ավելի շատ պատասխանատու դեռահասների առողջ ապրելակերպ վարելու և գիտելիքներ տրամադրելու հարցում»* ունենք հետևյալ պատկերը (գծապատկեր 3). մինչև 18 տարեկան հարցվողների 50% պատասխանել է «ընտանիքը», 30% «կրթական հաստատությունը», 20% «երկուսն էլ հավասարապես»: 18-45 տարեկաններ՝ 30% «ընտանիքը», 25% «կրթական հաստատությունը», 45% «երկուսն էլ հավասարապես»: 45-ից բարձր տարիքի մոտ, պատկերն այսպիսին է. 25% պատասխանել է «ընտանիքը», 35% «կրթական հաստատությունը», 40% «երկուսն էլ հավասարապես»:

«Ձեր կարծիքով ով է՞ ավելի շատ պատասխանատու
 դեռահասաների առողջ ապրելակերպ
 վարելու և գիտելիքներ տրամադրելու հարցում»

Գծապատկեր 3

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Հիմնահարցի վերաբերյալ մեր և շատ հեղինակների հետազոտությունների վերլուծությունները թույլ է տալիս փաստել, որ անչափահասների և երիտասարդության առողջական վիճակի վատթարացման հիմնական պատճառը ոչ ճիշտ ապրելակերպն է, որը ենթադրում է նրանց շարժողական ակտիվության ցածր մակարդակը, առողջարարական ֆիզիկական կուլտուրայի ժամանակակից ձևերի և միջոցների անհասանելիությունը, անառողջ և ոչ ռեացիոնալ սնվելը, վնասակար սովորությունները:

Գիտության և տեխնիկայի ձեռքբերումները ավելի ու ավելի են երկրորդ պլան մղում ֆիզիկական աշխատանքը, առավելություն տալով մտավոր աշխատանքին՝ իր բարդ հոգեհուզական ծանրաբեռնվածություններով: Մարդու ուղեղը, սիրտը, անոթները ստիպված են աշխատել համեմատաբար մեծ լարվածությամբ, քան նրա մկանային համակարգը:

Բազմակողմանի որոնումների մեջ մարդկությունը տարվել է բազմաթիվ նորաձև դեղամիջոցներով, առողջացման և երիտասարդացման նորագույն տեսություններով, սակայն ֆիզիկական վարժությունների հեղինակությունը դրանից ոչ միայն չի տատանվել, այլև անփոփոխ կերպով աճել է: Եվ դա այն պատճառով, որ շարժումների ազդեցությունը տարածվում է ինչպես առանձին համակարգի կամ ֆունկցիայի վրա, այնպես էլ մարդու ամբողջ օրգանիզմի վրա:

Ֆիզիկական վարժությունները գործողության մեջ են դնում մարդու բնական ուժի պաշարները: Ոչինչ չի կարող փոխհատուցել մարդու նյարդային համակարգին այն, ինչը շնորհում է նրան մկանների ակտիվ աշխատանքը, ֆիզիկական ծանրաբեռնվածությունը: Մարզադահլիճում, լողավազանում, մարզադաշտում, սպորտային հրապարակներում, սահադաշտում, բացօթյա պարապմունքները մարդու բարձր աշխատունակության հիմքն են դնում, որն էլ թույլ է տալիս նյարդային համակարգի առավել բարդ ֆունկցիաների երկարատև լարվածության դիմակայման հնարավորություն:

Ճիշտ կենսակերպը այն հուսալի հիմնաքարն է, որի վրա կարելի է և պետք է հենվել ցանկացած տարիքում:

Եվ առողջ ապրելակերպն ունի իրեն բնորոշ սկզբունքների հստակ սահմանները: Անկախ ժամանակակից գիտատեխնիկական ձեռքբերումներից, բժշկագիտության նորարարություններից, մերօրյա մարդու կենսակերպը պետք է հիմնված լինի՝ շարժողական ակտիվության, ռեացիոնալ սնման, վնասակար սովորություններից խուսափման, օրվա ռեժիմի, աշխատանքի և հանգստի ճիշտ կազմակերպման վրա, որն էլ միանշանակ կդառնա մարդու առողջության առաջին երաշխիքը ցանկացած տարքում:

Մեր հետազոտությունների արդյունքների վերլուծությունները փաստում են, որ մարդկանց մեծամասնությունը, բոլոր տարիքային խմբերում էլ, հստակ գիտակցում են առողջ ապրելակերպի կարևորությունը, և փաստում են, որ շատ դեպքերում պետք է ընդամենը հետևողականություն, կամքի դրսևորում և ամեն լավի ընդօրինակում ու յուրացում:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. **Աբովյան Վ.** Առողջության հետազոտությունները կամ առողջ ապրելու արվեստը. - Եր.: հեղինակային հրատ., 2022, 113 էջ:
2. **Գևորգյան Մ., Հովհաննիսյան Տ.** Առողջ ապրելակերպ. - Եր.: հեղինակային հրատ., 2022, 48 էջ:
3. **Հակոբյան Ե.,** Մեծահասակ ազգաբնակչության ֆիզիկական դաստիարակության մեթոդիկայի հիմունքները. - Եր.: հեղինակային հրատ., 2001, 248 էջ:
4. **Ղազարյան Ֆ.,** Մարդու ֆիզիկական կատարելությունը. - Եր.: 1987, 23 էջ:
5. **Ղազարյան Ֆ.,** Դպրոցականների շարժողական հատկությունների մշակման առանձնահատկությունները ֆիզիկական կուլտուրայի դասերին. - Եր.: 1988, 150 էջ:
6. **Ղազարյան Ֆ.,** Մարդու շարժողական ընդունակությունները. - Եր.: 1992, 107 էջ
7. **Ղազարյան Ֆ.,** Մարդու ֆիզիկական վիճակի մոնիտորինգ. - Եր.: 2007, 215 էջ
8. ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարի 2021 թվականի հունիսի 30-ի N 1033-Ս/2 հրամանի. «Առողջ ապրելակերպ» դասընթացի փորձնական չափորոշիչ եվ ծրագրեր (5-11-րդ դասարաններ). - Եր.: 2021, 74 էջ
9. **Аганянц Е.,** Возрастная динамика двигательных и вегетативных функций в связи с мышечной деятельностью. – Краснодар: КГИФК, 1991, 104с.
10. **Аганянц Е.,** Физиологические особенности развития детей, подростков и юношей. – Краснодар: КГИФК, 1999, 72с.
11. Ашмарин Б., Теория и методика физического воспитания. – М.: Просвещение, 1979, 360с.
12. **Брехман И.,** Валеология - наука о здоровье. – М.: ФиС, 1990, 206с.
13. **Брехман И.,** Человек и биологически активные вещества. - М.: Наука, 1980, 120с.
14. **Кон И.,** Физиология мышечной деятельности. – М.: 1982, 347с.
15. **Курамшина Ю.,** Теория и методика физической культуры: Учебник / Ю.Ф. Курамшина// М.: Советский спорт.- 2010, 320 с.
16. **Лисицын Ю.,** Общественное здоровье и здравоохранение. – М.: ГЭОТАР-МЕД, 2002, 520с.

17. **Легкая атлетика и методика преподавания:** Учебник для институтов физической культуры/Под ред. О. Колодия, Е. Лутковского, В. Ухова. – М.: ФиС, 1985, 271с.
18. **Матвеев Л.,** Теория и методика физической культуры.-М.: ФиС.-1991, 544 с.
19. **Матвеев Л.,** Теория и методика физической культуры. –СПб.: Лань, 2003, 160с.
20. **Холодов Ж., Кузнецов В.,** Теория и методика физического воспитания и спорта. М.: Академия, 2003, 480с.
21. **Юров И.,** Мотивация в спорте. – Сочи: Сочинский гос. унив.туризма и курортного дела, 2006, 175с.
22. **Ямалетдинова Г.,** Педагогика физической культуры и спорта. - Екатеринбург: Урал. ун- та. 2014, 244с.